

УДК 638.1(477)(091)(043.3)

БОДНАРЧУК Г.Л., канд. с.-г. наук

ННЦ «Інститут бджільництва імені П.І. Прокоповича», м. Київ

ГАВРИЛЮК О.І.

ННЦ «Інститут бджільництва імені П.І. Прокоповича», м. Київ

УКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ БДЖІЛЬНИЦТВА (95 РОКІВ 3 ДНЯ СТВОРЕННЯ)

В архівних матеріалах та бібліотеках знайдені і опрацьовані відомості про заснування та науково-дослідну діяльність першої в Україні науково-дослідної станції бджільництва. Узагальнені основні результати роботи науково-дослідної станції бджільництва на початковому етапі, описано як здобутки, так і недоліки у науково-методичному керівництві дослідницьким процесом.

***Ключові слова:** станція бджільництва, технології в бджільництві, експозиція в музеї, А. Козачок, С. Розов.*

Вступ. Динаміка розвитку Харківської дослідної станції бджільництва демонструє, що її розвиток проходив за складних фінансових та кадрових умов. Але, незважаючи на всю складність, співробітники установи використовували науково-технічний потенціал України, розробили високі технології в бджільництві, та безперечно, надали поштовх новим науковим напрямкам в селекційній роботі, генетиці бджіл, запиленні рослин.

Було досліджено умови, що впливають на виділення нектару медоносів, морфологічні особливості пилку, запропонували ключ для визначення походження меду та пилку.

Вперше в Україні виконано дослідження по спрямованому запиленню садово-ягідних культур, червоної конюшини, еспарцету, гречки, соняшнику; вивчено вплив добрив на нектаропродуктивність медоносів і розроблено комплекс агротехнічних прийомів з метою підвищення нектаропродуктивності гречки, конюшини, буркуну, гірчиці білої, фацелії.

Розроблені і впроваджені у виробництво схеми квітково-нектарних сівозмін для головних природно-економічних зон України, раціональні методи покращення кормової бази бджіл в різних регіонах України, проведені дослідження впливу поливу на нектаропродуктивність та врожайність ентомофільних культур.

Завдяки спрямованій науковій і організаційній діяльності С. Розова, Б. Музалевського, О. Савенко, М. Радька, Г. Таранова на станції було закладено основний фундамент для подальшого розвитку наукових закладів бджільництва України.

Мета роботи: проаналізувати етапи зародження, становлення та розвитку наукових установ з бджільництва в Україні.

Спеціалізовані дослідні установи з бджільництва почали з'являтися лише на початку минулого століття. У становленні наукового бджільництва України важливу роль відіграла Харківська дослідна станція бджільництва, яка була створена Наркомземом України в жовтні 1920 р. Спочатку станція містилась у приміщенні Харківського кооперативного бджільничого товариства, а згодом в невеликій будові в Харківському зоологічному саду з музеєм бджільництва (це перша експозиція галузі) і невеликою пасікою. На той час існувала нагальна потреба у кваліфікованих кадрах, тому на станції було організовано 8-місячні курси з підготовки інструкторів бджільництва. Але наприкінці літа колектив станції переїхав у будинок «Сільського господаря», який належав Спілці сільськогосподарських кооперативів.

Одним із засновників і першим завідувачем станції був О.Г. Козачок. З 1923 р. станцією тимчасово завідував М.А. Савченко-Бельський, а в березні 1924 р. завідувачем було призначено С.О. Розова, який і став основним організатором роботи станції. Він провів велику роботу з питань вивчення стану бджільництва в Україні і зробив значний внесок у розробку способів утримання бджіл та організацію промислових колгоспних пасік. У складі персоналу станції працювали професор-біолог Г.Ф. Арнольд, викладач ботаніки сільськогосподарського інституту В.Н. Андреев, бактеріолог С.К. Деркач, асистенти С.І. Перешивайло і С.В. Солодовніков, пасічники П.К. Козлов і А.С. Єсауленко. У лютому 1924 р. постановою Колегії Наркомзему України станції було передано господарство – відділення Люботинського радгоспу, що мало 60га землі та знаходилося в 22 км на південь від Харкова, неподалік с. Артемівка і в 1,5 км від станції Мерефа. Через нестачу коштів господарство станції знаходилось у скрутному становищі. Лише аванси, які отримували за угодами з насінницькою кооперацією щодо постачання насіння медодайних рослин дали можливість організувати відповідне господарство. Згодом станцію було переведено з приміщення Харківського сільськогосподарського інституту на базу біля с. Артемівка. Місце для неї виявилось дуже зручним та вдалим з огляду на наявність великої кількості плодоягідних насаджень, особливо вишень і різних ягідних кущів в садибах Артемівки та Мерефи. Далі за садами росли біла та жовта акації, а вздовж заплави р. Мереф'янки були великі луки. В лісах цвіли жимолость, клен, малина, липа. Завдяки зручному розташуванню пасіки були створені сприятливі умови і для кочівлі бджіл як у степ (на південь), так і в ліс, до р. Донець. Зручне сполучення з Харковом значною мірою сприяло організації дослідної роботи, були залучені до неї кваліфіковані кадри,

використані лабораторії суміжних установ, їхні бібліотеки тощо. Так, лабораторія боротьби з хворобами бджіл користувалась обладнанням бактеріологічного інституту, який містився поряд зі станцією; відділ медодайних рослин – гербарієм кафедри Харківського сільськогосподарського інституту. Основна частина станції містилася в с. Артемівка, де функціонувала загальна лабораторія, яка була забезпечена оптичним та іншим устаткуванням, необхідним для проведення хімічних та інших аналізів продуктів бджільництва. Були обладнані й інші робочі приміщення станції: ботанічний кабінет, пасічницька, вошинна майстерні тощо. При лабораторії було створено бібліотеку, яка систематично поповнювалася новими виданнями, станція передплачувала бджільницьку й основну сільськогосподарську літературу, а також отримувала деякі книги та журнали з-за кордону. У саду станції розташовувалась експериментальна пасіка, в якій нараховувалось 60 вуликів системи Лангстрота-Рута і 40 вуликів Дадана-Блатта. У збудованому на пасіці павільйоні стояв контрольний вулик із самописом, пристосованим для механічної реєстрації змін у вулику протягом доби. Звичайні контрольні вулики знаходилися в окремому відкритому павільйончику. Для проведення курсових занять станція мала окрему невелику навчально-показову пасіку з поширених на той час систем вуликів: Цандера, Данценбеккера, Левицького, Українського лежака, Лангстрота-Рута, Дадана-Блатта – двостінний (за Дерновим), Гуцала (солом'яний вулик з рамками Дадана-Блатта), Лаянса та ін.[1].

З метою точнішого контролю за заплідненням бджолиних маток під час проведення племінної роботи в літній період, додатково, в лісі влаштували тимчасову невелику пасіку з нуклеусів і декількох звичайних вуликів з «батьківськими сім'ями». Для вивчення медодайних рослин ботанічний відділ створив колекційний розплідник площею близько 1га. Також було впорядковано невелику, ретельно ізольовану пасіку для проведення досліджень захворювань бджіл, яка знаходилася в саду Харківського сільськогосподарського інституту. Там проводили експерименти, вивчали різні хвороби бджіл. Лабораторія отримувала для аналізу велику кількість зразків хворих бджіл і розплоду з різних регіонів України. Відбувалось це в п'яти кімнатах колишньої санітарно-епідеміологічної лабораторії, яку було передано станції з усім обладнанням, лабораторним посудом, реактивами. У 1924 р. станцію остаточно укомплектували науковими кадрами й обслуговуючим персоналом. Функціонував ботанічний відділ, яким завідував професор Харківського сільськогосподарського інституту В.А. Андреев, лабораторією боротьби з хворобами бджіл – С.К. Деркач, помічниками якого були С.І. Перешивайло та С.І. Медведєв.[2].

У перші роки функціонування станції співробітники вивчали стан справ у галузі вітчизняного бджільництва, особливості розведення української бджоли (за сприяння професора В.В. Алпатова) та умов зимівлі бджіл. Відділ ботаніки вивчав пилоквий взяток, нектарність рослин у співвідношенні з розміром їхніх нектарників. У лабораторії боротьби з хворобами бджіл велику увагу приділяли вивченню паратифу бджіл. Результати проведених робіт друкували в журналах «Пасічник» та «Опытная пасека». Три праці було опубліковано окремими книгами (проф. В.А. Андреев «Пыльца растений, собираемая пчелами», (1926) і «К вопросу о причинах, определяющих медосбор», (1927); С.К. Деркач і С.І. Перешивайло «Паратиф пчел», (1926)). Ці праці було видано дуже малим тиражем і вони є тепер бібліографічною рідкістю. Друкований орган станції журнал «Пасічник» виходив друком з серпня 1925 і до 1927 р. і містив результати досліджень співробітників станції [2].

При ВАСГНІЛ було створено Всесоюзний науково-дослідний інститут бджільництва, і пізніше, у 1931 р., станцію було реорганізовано в зональну дослідну станцію цього інституту з опорними пунктами: 1) У Кримській АР у м. Сімферополі як відділ пасічництва Салгирської садово-городньої дослідної станції. Напрямами науково-дослідної роботи пункту були – проблеми економіки кримського бджільництва, визначали роль бджіл в запиленні сільськогосподарських культур та оптимальне використання кліматичних умов Криму. 2) У Цюрюпінському районі на Херсонщині, с. Козачі Лагері. Основним завданням було – вивчення умов бджільництва півдня України та роль бджіл в запиленні бавовника. 3) У Волноваському районі стояло завдання: вивчення особливостей соняшникового підрайону інтенсивно-зернового сільськогосподарського району та медоносної бази Донбасу. 4) У місті Вороніж було створено опорний пункт бджільництва ЦЧО[2].

У роботі станції накопичилось багато труднощів: по-перше, несвоєчасно затвердили програму роботи, до того ж єдиної для усієї мережі інституту; по-друге, значно скоротили штат співробітників станції; по-третє, вкрай нестабільно надходило фінансування, що особливо позначилось на практичній роботі.

Співробітники станції працювали над такими проблемами: а) питанням економіки й організації бджільництва; б) розведенням бджіл; в) випробовуванням різних видів корму; г) вивченням заміників дерева для вуликів[2].; д) встановлювали нектаропродуктивність соняшнику; е) визначали роль бджіл в запиленні сільськогосподарських культур. Проте реорганізація виявилась не зовсім вдалою, бо створені опорні пункти були слабкими. Внаслідок чого, через деякий час саме життя ліквідувало цю штучну

надбудову і станція знову набула республіканського значення. Директором станції призначили О.Я. Савенка, здібного організатора і дбайливого господаря, людину, яка захоплювалась бджільництвом. Йому вдалося досягти розширення штату станції (частково завдяки ліквідації деяких опорних пунктів) і поповнили колектив здібними молодими співробітниками. За його клопотання й ініціативи було збільшено господарство станції – надано радгосп у с. Грушівці з площею землі 300га. А число бджолосімей на пасіках станції збільшилось до 400.

У 1935 р. директором станції призначили Ф.Н. Резцова. У цей час з певних причин провідні науковці залишили станцію. Із 100га вирощеного станцією плодового саду понад 90га передали перед початком плодоношення двом колгоспам. Пізніше ліквідували разом з пасікою і радгосп у с. Грушівці. Станція залишилась майже без господарства. У 1937 р. Ф.Н. Резцова звільнили з роботи і на його місце призначили А.А. Шила, який невдовзі був мобілізований до Робітничо-селянської Червоної Армії. Стан справ на станції частково поліпшився, коли директором призначили М.К. Радька[2].

Влітку 1941 р. основному складу співробітників було запропоновано евакуюватися у м. Енгельс, забравши з собою документи станції та обладнання. Однак 1 жовтня 1941 р. виїхали туди тільки виконуючий обов'язки директора І.К. Любченко, старший науковий співробітник І.Т. Головня і робітник Ф.І. Вінник. У червні 1943 р. територію станції було звільнено від німецьких окупантів. Головний корпус станції, бібліотека, цінне лабораторне обладнання були зруйновані, а також найбільший житловий будинок, пасіка, зокрема цінна племінна група з кращих бджолосімей. Наприкінці війни розпочався відбудовчий період. Повернувся директор станції М.К. Радько й інші співробітники. Для відбудови експериментальної пасіки із Сумської області було одержано 20 бджолосімей, ще кілька збережених сімей повернули працівники станції. Наприкінці 1945 р. при станції було організовано річну школу бджільництва, яка за час свого функціонування підготувала 420 спеціалістів. У 1952 р. школу об'єднали з Карачівською сільськогосподарською школою, яка в потім стала відділенням станції бджільництва. Загалом відбудовували станцію дуже повільно. В 1951 р. її директором знову призначили С.О. Розова. У наступні роки заново укомплектували станцію молодими науковими співробітниками: у колективі працювали один професор і шість кандидатів наук [4]. Знову відновили друк результатів дослідних робіт працівників станції з різних питань: з узагальнення передового досвіду, по матковивідній справі, використання вощини з укрупненими комірками, організація кормової бази бджільництва та запилення сільськогосподарських культур, боротьба з отруєннями бджіл тощо.

Однак за відсутності виробничої бази в січні 1959 р. станцію перевели в Жмеринський район Вінницької області, на базу Чернятинського плодоягідного технікуму. Але поєднання роботи цих двох установ не дало бажаних результатів. Не вистачало виробничих приміщень (кабінетів, лабораторій), що створювало значні труднощі в науковій роботі. Крім того, район розміщення станції не був типовим у медоносному і природно-економічному плані не лише для бджільництва якоїсь певної зони України, а й навіть для бджільництва самої Вінницької області. З метою поліпшення науково-виробничої діяльності станції у вересні 1963 р. її перевели в містечко Гадяч Полтавської області. Перед дослідною станцією бджільництва відкрилися нові перспективи. З 1967 р. при станції організували однорічну сільськогосподарську школу, яка щороку готувала до 100 пасічників-матководів і пасічників-техніків. У червні 1990 р. Українська дослідна станція бджільництва набула статусу філіалу Інституту бджільництва ім. П.І. Прокоповича УААН.

За роки незалежності Гадяцька філія стала науковим осередком з питань бджільництва степової частини України. Також була укомплектована науковими кадрами, користувалася відповідною виробничою базою: 1040га землі, 600 бджолосімей для дослідницької роботи, майстерні, три лабораторії, наукову бібліотеку, два опорних пункти, колекційний розсадник медодайних рослин, необхідні приміщення і споруди. Працювали відділи: розведення, утримання і селекції бджіл; економіки та організації бджільництва; кормової бази і запилення ентомофільних сільськогосподарських культур.

За роки існування станції та філіалу проведено цілий комплекс науково-дослідних робіт з бджільництва. Вивчено умови, що впливають на виділення нектару медоносів, морфологічні особливості пилку, подано ключ для визначення походження меду та пилку (1920–1928, проф. В.М. Андрєєв, «Пыльца растений, собираемая пчелами»); вперше в Україні виконано дослідження з питань цілеспрямованого запилення садово-ягідних культур, червоної конюшини, еспарцету, гречки, соняшнику (1929–1936, С.О. Розов, А.К. Терещенко, П.А. Савицький, Н.С. Давидова) [4]; вивчено вплив добрив на нектаропродуктивність медоносів і розроблено комплекс агротехнічних заходів з метою підвищення нектаропродуктивності гречки, конюшини, буркуну, гірчиці білої, фацелії (1937–1950 рр., А.К. Терещенко, С.О. Розов, проф. Я.М. Савченко, проф. Н.Г. Ротмістров); розроблено і впроваджено у виробництво схеми квітково-нектарного конвеєра для головних природно-економічних зон України (1951–1957, проф. Я.М. Савченко); запроваджено раціональні методи покращення кормової бази бджіл у регіонах України (1958–1968, проф. В.К. Пельменів, О.Ф. Гулеватий, Е.І. Білозорова,

Т. Г. Радченко); проведено дослідження ефективності запилення люцерни деякими породами бджіл; вплив поливу на нектаропродуктивність та врожайність ентомофільних культур – впроваджена система агроприймів надала можливість збільшити нектарну на 76% і насінневу – на 54%, продуктивність люцерни, червоної конюшини і післяукісної гречки (1968–1980, О.Ф. Гулеватий, Е.І. Білозорова, П.П. Шуплик, А.П. Блаксієвська, Б.Л. Жигадло, В.М. Блонська) [5].

Значний вклад у теорію і практику племінної справи у бджільництві вніс Б.М. Музалевський, який працював на станції в 1934–1938 рр. Вчений запропонував метод прискореної оцінки племінних якостей маток сімей-рекордисток порівнянням «сімей-близнюків», створених із бджіл відомого походження, яких отримують у результаті інкубації зрілого розплоду. Таким чином, для оцінки маток за якістю потомства потрібно вдвічі менше часу, ніж при застосуванні інших методів. Учений запровадив у бджільництво декілька перевірених ліній бджіл; розробив методи транспортування яєць, личинок, маточників; широко використовував у селекційній практиці штучне осіменіння бджолиних маток.

Фундаментальні наукові дослідження Г.П. Таранова з питань закономірності росту бджолосімей, зокрема біологічних причин роїння, про вирішальне значення накопичення молодих робочих бджіл, не завантажених вирощуванням розплоду, і сьогодні мають світове значення. У відділі бджолозапилення і кормової бази бджільництва Е.І. Білозоровою, О.Ф. Гулеватим, В.Г. Горовим, П.П. Шупликом проведено дослідження з поліпшення кормової бази бджільництва у різних зонах України[5]. З'ясовано, що одним з ефективних способів поліпшення кормової бази зони Степу є посіви дворічного буркуну. Наукові співробітники Київського опорного пункту станції, організованого на базі радгоспу овочівництва закритого ґрунту «Пуща-Водиця» (Л.І. Боднарчук, П.А. Харченко) розробили методи раціонального ведення тепличного бджільництва. Запилення бджолами овочевих культур закритого ґрунту зумовлюють значний приріст врожайності овочів, а також зменшення собівартості продукції завдяки економії праці та коштів.

Зібрані матеріали з історії науково-дослідної станції бджільництва дали змогу розгорнути в музеї експозицію з особистих речей працівників цього наукового закладу, документів, фото, друкованих праць в загальній кількості близько 100 експонатів.

Висновки. Проведено аналіз літературних джерел та уточнено дати, місця роботи науково-дослідної станції. Проаналізовано проведені наукові

дослідження. Висвітлено внесок видатних вчених у розвиток бджільничої науки та освіти в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про учнів, що направляються до Школи бджільництва / [Оголошення. Керівник Школи Великдан] // Пасіка. – 2000. – № 7–8. – С. 18. – Передрук з газети «Черниговские губерньские ведомости», 1851, №16.
2. Робота Харківської пасічницької станції за 1931 рік // Пасічник-колгоспник. – 1932. – № 1. – С. 3–9.
3. Боднарчук Г. Л., Харчук Л. М./ Перша науково-дослідна установа з бджільництва в Україні / Г. Л. Боднарчук, Л. М. Харчук // Бджільництво: міжвідомч.темат.наук.зб. – Вип. 24.– К., 2010. – С. 43–52.
4. Розов С. А. Очерки по истории отечественного пчеловодства / С. А. Розов. – М.: Моск.рабочий, 1972. – 11с.
5. Гаврилюк О. І., Харчук Л. М. Українській науково-дослідній станції бджільництва – 90 років / О. І. Гаврилюк, Л. М. Харчук // Пасіка. – 2010. – № 6. – С. 19–22.

УКРАИНСКАЯ НАУЧНО-ОПЫТНАЯ СТАНЦИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА (95 ЛЕТ СО ДНЯ ОСНОВАНИЯ) / Боднарчук Г.Л., Гаврилюк Е.И.

В архивных материалах и библиотеках найдены и обработаны сведения об основании и научно-исследовательской работе первой в Украине научно-исследовательской станции пчеловодства.

Обобщены основные результаты деятельности научно-исследовательской станции пчеловодства на начальном этапе, представлены как достижения, так и недостатки в научно-методическом руководстве исследовательским процессом.

Ключевые слова: экспозиция в музее, технологии в пчеловодстве, станция пчеловодства, Казачок А.Г., Розов С.А.

UKRAINIAN SCIENTIFIC-RESEARCH STATION OF BEEKEEPING (95 YEARS SINCE THE FOUNDING) / Bodnarchuk G.L., Gavryliuk O.I.

Information has been found about the foundation and research work of Ukraine's first research station of beekeeping in the archives and libraries. Basic results summarized about primary the activity of the research station of beekeeping, shown as the achievements and shortcomings in scientific research process.

The dynamics of development of the Kharkov Research Station beekeeping shows that its development took place under difficult financial and cadre plight. But, despite the difficult situation, the researchers of the station used the scientific and technical potential of Ukraine, worked out high technology in beekeeping. And in addition, they have given rise to new research directions in breeding, the genetics of bees, pollination of plants.

Thereby, a condition that has influence on allocation of nectar of honey plants and morphological features of pollen has been examined. The keys have been given for determination of the origin of honey and pollen.

For the first time in Ukraine purposeful studies on the pollination of gardens and berry crops, red clover, sainfoin, buckwheat, sunflower have been carried out. The effect of fertilizers on nectar productivity of honey plants was studied and developed a complex of agricultural practices to improve nectar productivity of buckwheat, clover, sweet clover, white mustard, phacelia.

Schemes developed and introduced into production of floral-nectar conveyor for main natural economic zones of Ukraine and rational methods of improving of forage resources for bees in different zones of Ukraine, conducted research the influence of irrigation on nectar-productivity and crop yields entomophilies culture.

Thanks to task-orientated scientific and organizational activity of S. Rozov, B. Muzalevskiy, A. Savenko, M. Radko, H.Taranov, the basic foundation was laid for further development of scientific beekeeping institutions of Ukraine.

Key words: *exhibition at the Museum, technology in beekeeping, bee station, A.Kozachok, S. Rozov.*